اهم چالش‌های صنعت لبنیات ایران در سال ۱۴۰۴ و ارائه راهکارهای پیشنهادی

میثم فخاریان
هیات علمی موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

صنعت لبنیات ایران در سال ۱۴۰۴ با مجموعه‌ای از چالش‌های ساختاری، اقلیمی، ارزی و ژئوپلیتیکی مواجه شده که استمرار تولید، حفظ کیفیت، و پایداری زنجیره تامین را به‌شدت تحت تأثیر قرار داده‌اند. این چالش‌ها در امتداد روندهای نگران‌کننده‌ای هستند که از سال ۱۴۰۰ آغاز شده‌اند و اکنون با شدت بیشتری بروز یافته‌اند. در سال ۱۴۰۰، تولید شیر خام کشور حدود ۱۱.۷ میلیون تن بود و مصرف سرانه لبنیات به کمتر از ۸۰ کیلوگرم در سال رسید، در حالی که استاندارد جهانی بیش از ۱۶۰ کیلوگرم است. همچنین سهم برندهای بزرگ لبنی از بازار خرده‌فروشی حدود ۵۵ درصد بود و بیش از ۲۵ واحد لبنی متوسط‌مقیاس با کاهش ظرفیت یا تعطیلی مواجه شدند. در سال ۱۴۰۴، با وقوع خشکسالی شدید در استان‌های کرمان، یزد و سیستان و بلوچستان، وابستگی به نهاده‌های وارداتی مانند ذرت (بیش از ۷۰ درصد) و کنجاله سویا (۹۰ درصد)تشدید شده است. شوک ارزی نیمه اول سال، افزایش هزینه واردات افزودنی‌ها تا ۱۳۰ درصد، و اختلال در حمل‌ونقل دریایی موجب کاهش ۳۰ درصد حجم واردات مواد بسته‌بندی و تأخیر ۴۵ روزه در تحویل شده‌اند. همچنین، بیش از ۴۵ واحد لبنی متوسط‌مقیاس فعالیت خود را متوقف یا ادغام کرده‌اند و سهم برندهای بزرگ از بازار به ۷۵ درصد رسیده است. در این شرایط، واحدهای متوسط و کوچک بیشترین آسیب را متحمل شده‌اند، از افزایش ضایعات شیر خام در پی قطعی برق و کمبود ناوگان مکانیزه گرفته تا حذف تدریجی از شبکه‌های توزیع زنجیره‌ای و واگذاری یا تعطیلی ده‌ها کارخانه در استان‌های مرکزی کشور. هم‌زمان، تمرکز بازار در اختیار برندهای بزرگ و اولویت آن‌ها در تخصیص ارز ترجیحی، موجب تشدید شکاف رقابتی و کاهش تنوع تولید شده است. این گزارش با هدف ارائه تصویری دقیق از وضعیت فعلی صنعت لبنیات، به تبیین چالش‌های کلیدی و تدوین راهکارهای اجرایی می‌پردازد. راهکارهای پیشنهادی با تمرکز بر کاهش وابستگی وارداتی، ارتقاء زیرساخت‌های تولید و حمایت هدفمند از واحدهای متوسط طراحی شده‌اند تا مسیر پایداری و تاب‌آوری صنعت لبنیات در سال‌های آتی هموار گردد.

اهم چالش‌ها

- کاهش شدید تولید شیر خام به سبب خشکسالی سال ۱۴۰۴ بالاخص در کرمان، یزد و سیستان و بلوچستان و افزایش هزینه واردات ذرت (وابستگی بیش از ۷۰ درصد) و کنجاله سویا (۹۰ درصد) و نیمی از جو مورد نیاز دامداران.
- افزایش هزینه تامین «تثبیت‌کننده‌ها، آنزیم‌ها، طعم‌دهنده‌ها و رنگ‌های خوراکی مورد استفاده در لبنیات» از طریق واردات پس از شوک ارزی سال ۱۴۰۴

- افزایش حجم ضایعات شیر خام در بسیاری از واحدهای لبنی متوسط‌مقیاس، به‌ویژه در گرمای شدید سال ۱۴۰۴ و در پی قطعی‌های مکرر برق، ناشی از کمبود ناوگان مکانیزه در فرآیندهای پاستوریزاسیون، «تخمیر کنترل‌شده»، «بسته‌بندی فعال» و «تکنولوژی فرا دما». تخمیر کنترل‌شده یعنی استفاده هدفمند از باکتری‌های مفید تحت شرایط دقیق دما و زمان برای تولید لبنیات با کیفیت یکنواخت و ایمنی بالا. این روش باعث افزایش ماندگاری، بهبود طعم و کاهش ریسک آلودگی می‌شود. بسته‌بندی فعال نوعی بسته‌بندی هوشمند است که با جذب اکسیژن یا آزادسازی مواد ضدباکتری، کیفیت و ماندگاری محصول را افزایش می‌دهد. در صنعت لبنیات، این فناوری از فساد زودهنگام جلوگیری کرده و ایمنی غذایی را ارتقاء می‌دهد. تکنولوژی فرا دما فرآیندی است که در آن محصول غذایی (مثل شیر) در دمای بالای ۱۳۵ درجه سانتی‌گراد برای چند ثانیه حرارت داده می‌شود تا تمام میکروارگانیسم‌ها و اسپورها نابود شوند.
- بروز اختلال در واردات قطعات یدکی و مواد استریل به‌دلیل جنگ خرداد ۱۴۰۴ که موجب توقف کامل یا فعالیت محدود خطوط تولید وابسته به تامین‌کنندگان خارجی شده است. افزایش شدید هزینه فرآیند بسته‌بندی محصولات لبنی به‌دلیل وارداتی بودن بیش از ۶۰ درصد مواد اولیه شامل «فیلم‌های چندلایه»، «چسب‌های صنعتی» و «جوهرهای زیست‌پایه». فیلم‌های چندلایه ترکیبی از مواد مختلف هستند که با ایجاد سدهای محافظتی در برابر نور، رطوبت و اکسیژن، ماندگاری لبنیات را افزایش می‌دهند. چسب‌های صنعتی برای اتصال لایه‌های بسته‌بندی و درزگیری ایمن استفاده می‌شوند و باید با استانداردهای غذایی سازگار باشند. جوهرهای زیست‌پایه نیز برای چاپ اطلاعات روی بسته‌ها به‌کار می‌روند و از منابع تجدیدپذیر تولید می‌شوند تا اثرات زیست‌محیطی را کاهش دهند.
- حذف تدریجی برندهای متوسط لبنی به سبب کاهش انگیزه فروشگاه‌های زنجیره‌ای برای عرضه محصولات این واحدها. در واقع، افزایش ریسک تامین و ناپایداری کیفیت، واحدهای متوسط را برای شبکه‌های بزرگ توزیع به گزینه‌های پرریسک و غیرقابل اتکا تبدیل کرده است.
- افزایش قدرت انحصاری برندهای بزرگ در بازار طی شش‌ماهه نخست سال ۱۴۰۴ و در نتیجه مشکلات برشمرده در بند قبلی و اولویت این واحدها برای دریافت ارز ترجیحی. تمرکز توزیع شرکتهای بزرگی مانند کاله از طریق سولیکو دیری و قراردادهای انحصاری با فروشگاه‌های زنجیره‌ای، دسترسی برندهای کوچک و متوسط به بازار خرده‌فروشی مدرن را محدود کرده است. به‌عنوان نمونه دیگر، شرکت پگاه با بهره‌گیری از شبکه‌ای متشکل از بیش از ۶۰ شرکت استانی، سلطه قابل‌توجهی بر زنجیره توزیع لبنیات دارد که موجب محدود شدن دسترسی برندهای کوچک و متوسط به بازارهای استانی و فروشگاه‌های زنجیره‌ای شده است.

راهکارهای پیشنهادی

جدول (۱) راهکارها و فاز اجرایی آن‌ها را در مقابله با چالش‌های صنعت لبنیات ایران در سال ۱۴۰۴ مورد اشاره قرار داده است.

جدول ۱. راهکارهای مقابله با چالش‌های صنعت لبنیات ایران و فاز اجرایی آن‌ها در سال ۱۴۰۴

فاز	چالش‌ها	وضعیت فعلی (سال ۱۴۰۴)	اقدامات اجرایی	بازه زمانی	متولی اصلی
اضطراری	**کاهش شدید تولید شیر خام به دلیل خشکسالی و وابستگی به نهاده‌های وارداتی**	▪ تولید شیر خام کشور حدود ۱۱٫۷ میلیون تن در سال. ▪ تولید شیر خام در سال ۱۴۰۴ نسبت به سال ۱۴۰۰ ثابت مانده است (۱۱٫۷ میلیون تن در سال) ▪ کاهش حدود ۶-۱۴ درصد واردات نهاده‌ها (ذرت و سویا) نسبت به سال ۱۴۰۳	▪ توسعه جایگزین‌های غذایی برای دام: تحقیقات و سرمایه‌گذاری روی خوراک جایگزین مانند پسماندهای کشاورزی، کنجاله‌های محلی و منابع پروتئینی بومی. ▪ انعقاد قراردادهای ۳ تا ۵ ساله با کشورهایی نظیرآرژانتین و تایلند علاوه بر تامین فعلی از برزیل. (آرژانتین و تایلند به‌دلیل ظرفیت صادراتی بالا، تنوع اقلام خوراک دام و انعطاف‌پذیری در قراردادهای بلندمدت، از گزینه‌های راهبردی برای تامین جایگزین‌های غذایی دام در ایران محسوب می‌شوند.	۶-۳ ماه	وزارت صنعت، معدن و تجارت
	افزایش هزینه واردات افزودنی‌ها و نهاده‌های تخصصی پس از شوک ارزی	▪ افزایش میانگین نرخ ارز از حدود ۵۰ هزار تومان در سال ۱۴۰۳ به ۷۰-۷۵ هزار تومان تا نیمه اول شهریور ۱۴۰۴ (افزایش حدود ۵۰ درصد). (منبع:نرخ ارز سنا بانک مرکزی) ▪ رشد بیش از ۷۰ درصد قیمت وارداتی تثبیت‌کننده‌ها، آنزیم‌ها و طعم‌دهنده‌ها نسبت به سال ۱۴۰۳. ▪ بر اساس شواهد موجود و تحلیل‌های صنعتی، واردات افزودنی‌های تخصصی صنایع لبنی در نیمه اول سال ۱۴۰۴ با کاهش قابل‌توجهی مواجه بوده است. این کاهش عمدتاً ناشی از محدودیت‌های ارزی، مشکلات حمل‌ونقل بین‌المللی و اختلال در زنجیره تامین بوده و موجب افزایش گرایش به تولید داخلی و جایگزینی مواد وارداتی شده است. اگرچه رقم دقیق کاهش واردات به‌صورت رسمی اعلام نشده، اما برآوردهای غیررسمی حاکی از کاهش بیش از ۲۰ تا ۳۰ درصدی در برخی زیرگروه‌های افزودنی‌هاست.	▪ با توجه به محدودیت‌های ناشی از تحریم‌ها و اختلالات ارزی، پیشنهاد می‌شود واردات اضطراری تثبیت‌کننده‌ها و آنزیم‌ها از مقاصد غیرتحریمی انجام شود تا صنایع لبنی بتوانند تولید خود را حفظ کنند.		
	افزایش ضایعات شیر خام به دلیل قطعی برق و کمبود ناوگان مکانیزه	▪ در تیر و مرداد ۱۴۰۴، میانگین قطعی برق در استان‌های گرم‌سیر از جمله خوزستان، فارس و کرمان بین ۴ تا ۷ ساعت در روز گزارش شده است. این خاموشی‌ها عمدتاً در ساعات اوج مصرف (ظهر تا عصر) رخ داده و موجب اختلال در فعالیت واحدهای لبنی، افزایش هزینه‌های تولید و کاهش بهره‌وری شده‌اند. ▪ در تیر و مرداد ۱۴۰۴، میزان ضایعات شیر خام در برخی واحدهای صنعتی کشور به دلیل قطعی برق، اختلال در سردخانه‌ها و تأخیر در حمل‌ونقل، بین ۸ تا ۱۰ درصد از تولید روزانه آن واحدها برآورد شده است. این مقدار در برخی مناطق معادل بیش از ۳۰۰ تا ۴۰۰ هزار لیتر در روز گزارش شده است، هرچند رقم ضایعات در سطح ملی ممکن است متفاوت باشد. ▪ بر اساس برآوردهای صنعتی، تنها حدود ۲۵ درصد از واحدهای لبنی متوسط‌مقیاس کشور به ناوگان سردخانه‌دار مکانیزه یا سیستم تکنولوژی فرا دما مجهز هستند.	▪ اجاره یا خرید کانتینر یخچال‌دار برای استان‌های گرمسیری از شرکت‌های داخلی تامین‌کننده تجهیزات سردخانه‌ای یا واردکنندگان مجاز بین‌المللی ▪ ارائه یارانه انرژی به واحدهای بهره‌مند از تکنولوژی فرا دما		

فاز	چالش‌ها	وضعیت فعلی (سال ۱۴۰۴)	اقدامات اجرایی	بازه زمانی	متولی اصلی
اضطراری	اختلال در واردات قطعات یدکی و توقف خطوط تولید	▪ بر اساس گزارش‌های رسمی منتشرشده در شهریور ۱۴۰۴، معطلی گسترده سفارش‌های صنعتی در گمرکات کشور تأیید شده است. گزارش‌های صنعتی از معطلی بیش از یک‌سوم سفارش‌ها در برخی گمرکات مانند بندرعباس و شهید رجایی خبر می‌دهند. ▪ حدود ۳۰ درصد از واحدهای لبنی متوسط و کوچک‌مقیاس در ماه‌های اخیر ناچار به کاهش ظرفیت یا توقف موقت تولید شده‌اند (اتحادیه لبنیات کشور). ▪ در سال ۱۴۰۴، زمان تامین قطعات صنعتی در بسیاری از حوزه‌ها از حدود ۲۰ روز به بیش از ۷۰ روز افزایش یافته است. این تأخیر عمدتاً ناشی از تحریم‌های حمل‌ونقل، اختلال در زنجیره تامین، و مشکلات ثبت سفارش و تخصیص ارز بوده و موجب اختلال در فعالیت واحدهای تولیدی از جمله صنایع لبنی شده است. ▪ در سال ۱۴۰۴، هزینه تعمیر یا جایگزینی تجهیزات صنعتی در داخل کشور به‌طور میانگین بین ۲ تا ۳ برابر افزایش یافته است. این رشد عمدتاً ناشی از افزایش قیمت قطعات، محدودیت‌های وارداتی، و فرسودگی تجهیزات در واحدهای تولیدی کوچک و متوسط بوده است.	▪ ذخیره‌سازی پیش‌دستانه قطعات یدکی حساس ▪ قرارداد با سازندگان داخلی برای تعمیرات	۶-۳ ماه	وزارت صنعت، معدن و تجارت
میان‌مدت/ بلندمدت	وابستگی بالا به واردات ملزومات بسته‌بندی (فیلم چندلایه، چسب، جوهر)	▪ بر اساس تحلیل‌های صنعتی، بیش از ۶۲ درصد از مواد اولیه بسته‌بندی محصولات لبنی از جمله فیلم‌های چندلایه، چسب‌های صنعتی و جوهرهای زیست‌پایه وارداتی هستند. این وابستگی موجب آسیب‌پذیری زنجیره تامین در شرایط تحریم و اختلالات حمل‌ونقل شده است. ▪ در نیمه نخست سال ۱۴۰۴، هزینه واردات مواد بسته‌بندی مورد استفاده در صنایع لبنی نسبت به سال ۱۴۰۲ حدود ۹۵ تا ۲۰۰ درصد افزایش یافته است. این افزایش عمدتاً ناشی از تغییر نرخ ارز، مشکلات ثبت سفارش، افزایش هزینه‌های حمل‌ونقل و اجرای قانون مالیات بر ارزش افزوده بوده است (کمیسیون مواد غذایی اتاق اصناف ایران). ▪ در سال ۱۴۰۴، سه کشور ترکیه، هند و چین حدود ۸۰ درصد منابع تامین مواد اولیه بسته‌بندی محصولات لبنی از جمله فیلم‌های چندلایه، چسب‌های صنعتی و جوهرهای زیست‌پایه را تشکیل می‌دهند. این وابستگی موجب آسیب‌پذیری زنجیره تامین در شرایط تحریم و اختلالات حمل‌ونقل شده است. ▪ اختلال در حمل‌ونقل دریایی و افزایش تعرفه‌ها به‌دلیل تنش‌های ژئوپلیتیکی و جنگ منطقه‌ای (در خرداد) موجب کاهش ۳۰ درصد حجم واردات و تأخیر میانگین ۴۵ روزه در تحویل مواد بسته‌بندی شده است.	▪ سرمایه‌گذاری در خطوط تولید داخلی بسته‌بندی ▪ جایگزینی جوهرهای وارداتی با تولیدات منطقه‌ای یا داخلی		وزارت صنعت، معدن و تجارت، معاونت علمی

متولی اصلی	بازه زمانی	اقدامات اجرایی	وضعیت فعلی (سال ۱۴۰۴)	چالش‌ها	افق
وزارت صنعت، معدن و تجارت	۱۲-۶ ماه	▪ ایجاد صندوق حمایت زنجیره تامین برندهای متوسط (ایجاد یا فعال‌سازی یک صندوق مالی (حمایتی)، برای کمک به برندهای لبنی متوسط مقیاس، به‌منظور حفظ و تقویت زنجیره تامین آن‌ها در شرایط بحرانی) ▪ اشتراک ناوگان حمل سرد با حمایت وزارت صنعت، معدن و تجارت	▪ سهم برندهای بزرگ لبنی از بازار رسمی و بسته‌بندی شهری کشور به حدود ۶۵ تا ۷۰ درصد رسیده است. این در حالی است که این سهم در سال ۱۴۰۰ حدود ۵۵ تا ۶۰ درصد بوده است. ▪ بین سالهای ۱۴۰۱ تا ۱۴۰۳، حدود ۴۰ تا ۵۰ کارخانه لبنی با مقیاس متوسط در استان‌های فارس، مرکزی، اصفهان و آذربایجان شرقی یا تعطیل یا واگذار شده‌اند. ▪ واحدهای متوسط برای ورود محصول به فروشگاه‌های زنجیره‌ای در سال ۱۴۰۳ باید بین ۱.۶ تا ۲ برابر سال ۱۴۰۲ هزینه بپردازند.	**حذف تدریجی برندهای متوسط و تمرکز بازار در اختیار برندهای بزرگ**	میان‌مدت/ بلندمدت
وزارت صنعت، معدن و تجارت		▪ انعقاد قرارداد انتقال تکنولوژی آنزیم و تثبیت‌کننده با کشورهای خارجی به داخل کشور ▪ ایجاد مشوق مالیاتی برای تولید داخلی افزودنی‌ها. تخفیف، معافیت یا تسهیلات مالیاتی که دولت به شرکت‌ها یا تولیدکنندگان می‌دهد تا آن‌ها را به انجام کاری تشویق کند.	▪ میانگین قیمت وارداتی تثبیت‌کننده‌ها، آنزیم‌ها و طعم‌دهنده‌های مورد استفاده در صنایع لبنی از سال ۱۴۰۲ تا ۱۴۰۴ بین ۱۱۰ تا ۱۳۰ درصد افزایش یافته است. این رشد ناشی از افزایش نرخ ارز، هزینه حمل‌ونقل و محدودیت‌های تامین ارزی بوده است. ▪ بیش از ۹۰ درصد نیاز صنایع لبنی به افزودنی‌ها از مسیر واردات تامین می‌شود (عمدتاً از آلمان، دانمارک و چین). ▪ در بخش محصولات لبنی طعم‌دار و تخمیری، افزایش قیمت افزودنی‌ها بین ۱۵ تا ۲۰ درصد هزینه تولید را بالا برده است. ▪ در ماست طعم‌دار و نوشیدنی‌های لبنی، سهم هزینه افزودنی‌ها تا ۲ برابر شده و هزینه تمام‌شده ۲۰ تا ۲۵ درصد رشد کرده است.	**هزینه بالای تامین افزودنی‌های صنایع لبنی**	

منابع

- اقتصاد معاصر (۱۴۰۴). جزئیات دلایل معطلی کالاها در برخی گمرکات چیست. اقتصاد معاصر. کد خبر: ۳۲۰۶۰.
- تجارت امروز (۱۴۰۴). روش‌های کاهش هزینه‌های تعمیر و نگهداری تجهیزات صنعتی.
- فربد، احمد (۱۴۰۴). پشت پرده افزایش قیمت لبنیات در کشور/ شیر خام ۵۲ درصد گران شد. دنیای اقتصاد، شماره خبر ۴۲۳۶۳۳۸.
- معاونت بررسیهای اقتصادی اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران (۱۴۰۲). نگاهی به مشکلات و چالش‌های صنعت لبنیات.

پانویس

- Ultra High Temperature = تکنولوژی فرا دما